

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION
SENIORSERTIFIKAAT-EKSAMEN

OCTOBER / NOVEMBER
OKTOBER / NOVEMBER

2004

XITSONGA XA RIRIMI
RO SUNGULA
NHLAWULO WA LE HENHLA

Papila Ro Sungula

HG

115-1/1

XITSONGA FIRST LANG HG: Paper 1

6 pages

115 1 1

HG

COPYRIGHT RESERVED / KOPIEREG VOORBEHOU
APPROVED BY UMALUSI / GOEDGEKEUR DEUR UMALUSI

**NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG
XITHIFIKHEYITI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA**

**XITSONGA XA RIRIMI RO SUNGULA
NHLAWULO WA LE HENHLA
(Papila ro Sungula)**

NKARHI: 2½ wa tiawara

TIMAKISI: 100

SWILERISO:

- Phepha leri ri na swiyenge swinharhu A, B na C.
- Hlamula swivutiso hinkwaswo.
- U nga cinci tinomboro leti nga tirhisiwa eka swivutiso loko u nyika tinhlamulo.
- Hlaya swivutiso hi vukheta u nga si swi hlamula.

**XIYENGE XA A
XIKAMBELA-NTWISISO**

XIVUTISO XA 1

Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta yi landzela:

Vanhu vambirhi lava a va karhateka ngopfu hi vuvabyi bya Xihahlele i Billy na M'xeke. M'xeke a a nga ri xaka ra Xihahlele, vuxaka bya vona byi sungule eka vunghana kwale Boulevard. Loko wo kuma M'xeke a ri karhi a khutaza Xihahlele, a wu ta pfa no i vama kwawo. Vuxaka bya vona byi nyanyise hi ku vabya ka Xihahlele. Hi laha Xihahlele a nga sungula ku swi vona leswaku M'xeke a a nga ri munghana wa nkarhi wa ntsako ntsena, a a ri wa nkarhi hinkwawo. M'xeke a a ri tata wa yena a tlhela a va makwavo wa yena. Eka mavhiki lama tlhandlameke, ku sukela loko M'xeke na Billy va yile eka Xinyamana, vuvabyi se a byo ya byi ya emahlweni hi ku tika. Mahlangu ya nkata Xinyamana a va ma solanga hikuva a a jinge a n'wi antswisa nkarhinyana kambe ku antswa a swa ha yanga ekule. Swi ke swi boha M'xeke ku ya vulavula na Billy emutini wa yena hi to yisa Xihahlele eku chayeriweni. M'xeke u ye eka Mafasa ku ri Sonto endzhaku ka loko kereke yi humile. Le ka Mafasa u kume nuna na nsati va ri kona. M'xeke u fike a hlamusela Billy leswaku yena na Billy va fanele ku luka mano yo heleketa Xihahlele eku chayeriweni. Timhaka ta kona ti lo kotlana; Billy na nsati a va twanane ku ya pfuxela n'wana hikuva na livhi ya Billy a yi vandzamele ku huma kasi M'xeke na yena a a ta va a ri elivhini. M'xeke na va ka Mafasa va twananile ku hundzisela makungu ya vona eka Xihahlele. Va twananile ku hlangana eka Xihahlele hi Muvhulu wa kona. Hi Muvhulu wa kona va yile va ya hlangana tani hi sweswi va nga hlanganisa xiswona loko va kanela to ya eMooiplaas. Va bohe leswaku hi Wavuntlhanu wa vhiki leri a ri tlhandlama va fanela ku wela endleleni. Lexi xi nga va xintshwa eku boheni ka makungu ya vona, hi leswaku a va fanele ku tirhisa Buick ya Xihahlele, a va pfumelele hi yena n'winyi ku yi tirhisa. Se a yi nga ha tirhi nchumu handle ko hamba yi dumisa hi M'xeke no pfa a yi yisa egarajini eMarabastad ku ya pompiwa mavhilwa hikuva a mo dzumbela ro phya hambi ma nga tlhaviwanga hi nchumu. Hi mpfhuka a nga yi xava a yi nga si tshama yi khoma-khoma hi munhu, M'xeke a a ri munhu wo sungula ku yi chayela. Buick a a yi rhandza wonge i nsati wa

yena wa vumbirhi, lero loko wo tshuka u gandlaze rivanti ra yona a a twa ku vava lero a ka a tsipa na mahlo. Kona loko o kuma munhu a tikhigetele hi yona kumbe ku tshama ehenhla ka *bampara* ya yona, loko u nga ri na nkateko, a wu pfuka ehansi hi mpama kumbe u dlidlimbetiwa u ya ku mfu, le kule le, u tlhela u demeteriwa hi Xilungu.

Vandyangu va ke va tsemeka nhlana loko va twa marito ya Xihahlele loko M'xeke a n'wi vutisile leswaku u ri yini hi ta riendzo ro ya eku chayeriweni. Xihahlele u te: "Mo ndzi yisa kwale ka vakokwana ndzi ya tiwisela kona, mina ndzi karhele." Marito lama a ma huma hi ku tika, ma khwekela-khwekela wonge a mo huma enkolweni lowu nga rhukurha wu nga lo pyi hi swilondza, a wonge moya lowu susumetaka mpfumawulo wa rito wu ya wu hela, a wonge moya wa Xihahlele wu nga tshuka wu nyamalala tani hi benzini epiringini.

- 1.1 Tsala mavito ya vanghana lava vuriweke eka ndzimana leyi? (2)
 - 1.1.1 Xana vunghana lebyi byi sungule kwihi? (1)
- 1.2 Xana mahlungu swi vula yini eka ndzimana leyi? (1)
- 1.3 Xana munhu u chayeriwa loko swi te yini? (2)
 - 1.3.1 Tirhisa rito 'chayela' eka swivulwa swimbirhi leswi nga ta humelerisa tinhlamuselo timbirhi to hambana. (6)
- 1.4 Xana ku wela endleleni swi vula yini eka ndzimana leyi? (2)
 - 1.4.1 Xana i xiga muni xa ririmi lexi nga eka 1.4 laha henhla? (1)
- 1.5 Xana hikokwalaho ka yini Buick a yi nga ha tirhi nchumu? (3)
- 1.6 Tirhisa rito 'khoma-khoma' eka xivulwa xo twala lexi xi nga ta nyika nhlamuselo ya rito leri, yo hambana na leyi nga laha ndzimaneni. (3)
- 1.7 Xana ku demetela swi vula ku endla yini? (3)
- 1.8 Xana ku tsemeka nhlana swi vula yini eka ndzimana leyi? (2)
 - 1.8.1 Tshaha marito endzimaneni leyi lama nga tsema vandyangu nhlana. (3)
- 1.9 Tsala HI SWONA kumbe A HI SWONA u tlhela u seketela eka leswi landzelaka:
 - 1.9.1 Xihahlele a a tsipa hikuva u rhandza xikhongelo. (1)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [30]

**XIYENGE XA B
NKOMISO**

XIVUTISO XA 2

Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u tsala **nkomiso** wa yona **hikwalomu ka mintila ya nkombo**:

N'wa-Makolo a a pfumerile a tlhela a hloma embilwini ya m'faka Ndzwambi kambe a a nga swi lavi ku kombisa Khorombi. A a lava leswaku a sungula a juluka nyuku, a kombisa ntiyiso wa rirhandzu ra yena ku nga ri matlangwani. Xin'wana lexi a xi endla leswaku a rhendzelekisa jaha leri a ku ri ku tikhatisa hi vutlhokovetseri bya Khorombi swiphato leswi a swi n'wi endla mpama wa le malembelembeni ka vumpama hinkwabyo bya laha misaveni.

"Nhlamulo ya wena ya ndzi kholwisa leswaku u amukela leri humaka eka mina hi malwandla."

"E-e, a ndzi vuli swona leswi u swi ehleketaka. Ndzi ri munhu un'wana ni un'wana u fanele ku tsakela warikwerhu leswaku ku ta va ni ku rhula laha tikweni. Loko ri ri rirhandzu ra wena u ta ndzi khomela, ku hava vutshamo bya rona embilwini ya mina." Khorombi a a nga ha swi twi hinkwaswo leswi, a a pyopyiwile hi ntombi ya le vukosini. U humesile xidukwani a yi sula nyuku-hava exika-ndzeni a tlhela a yi vukarha a ringeta ku yi ntswontswa, kutani nyenyani yaleyi yi languta etlhelo.

"Khorombi ndzi sukele, hikokwalaho ka yini u nga koti ku tikhoma?" Jaha leri ri n'wi tshika ri ri karhi ri hefemuteka onge a ri ri eku tsutsumeni. Nyuku wu sala wu khuluka hi ntamu hi ku tlakuka ka mahiselo ya miri.

"Ndzi hleveri Fanisa, i ncini xi ku sivelaka leswaku u va wa mina ke?"

"Wo ndzi nyika nkarhi ndzi ta ku byela."

"Nkarhi wo tani hi kwihi?"

"Ndzi nyike hambi ro va khume ra malembe."

"Hayi Fanisa, u nga ndzi dyisi matshopetani a ndzi n'wana."

NTSENGO YA XIYENGE XA B: [10]

**XIYENGE XA C
RIRIMI**

XIVUTISO XA 3

Hlaya ndzimana leyi landzelaka ivi u hlamula swivutiso swa kona:

Mahlambaxilebvu a a ri mudzahi wa mbangi. A a dzaha lero loko u n'wi vona a punyele u tlhela u n'wi twela vusiwana, kambe yena a a nga titsetseleli. A a hundzukile hlonga ra mbangi. Loko a nga yi kumangi a a ri muvabyi lonkulu. Kambe loko se a yi hudurile a ku nga ri na xin'wana lexi a a xi endla ehandle ka ku hleka ntsena.

Loko a te u sungula ku hleka a a heta hafu ya awara hinkwayo a ri karhi a hleka. A vumbuluka. A phibelana na mihloti lero ka na n'wina van'wana mi tikuma mi ri eku hlekeni, kambe mi nga tivi lexi mi hlekaka xona.

Mbangi i xilo xo hlamarisa swinene. Vadzahi va yona va tikuma va dikidiwa lero leswi va swi endlaka kumbe leswi va swi vulavulaka loko musu wu ri enhlokwani a va swi tivi kumbe ku swi twa.

Siku rin'wana hi sukile hi ya eku riseni na vafanakulorhi. Tani hi laha mi tivaka ha kona vafana va na mitlangu yo tala swinene leyi yelanaka na tinguva ta lembe. Yin'wana ya yona yi na tinghozi swinene leti tshukaka ti vangile rivengo na le ka vatswari. Siku ra kona hi yile hi ya tlanga ntlangu wo tlhavela dema. Tani hi leswi a wu nga ri nkarhi wa nhlovo lowu ku kumekaka magwadi, hi rhangle hi famba hi lava lomu ku nga na timbhupununu hi ku kumbe hi nga tshuka hi kuma leyikulu hi ta tlhavela dema hi yona. Kambe swi tsandza. Hi suka hi yela makhon'wa, kambe na wona swi tsandza, hikuva khon'wa a ri hlweli ku hlakala loko ri tlhaveriwa. Eku heteleleni hi yile hi ya khudzunula dyirhanga dyin'wana ledyi endlaka leswi va nge i dema-ntulentule. Kutani hinkwerhu hi tsaka swinene hikuva se a hi kumile xo hungasa hi xona. Loko ndzi tsala hi timhaka ta dema ndzi ta va ndzi pfala tindleve ta vana vo tala va manguva lawa, hikuva a va yi tivi. Va velekiwile va kuma matiko ya fadelele, hinkwaswo swi cincile, na ko ku risa ku nga ha pfumbi hi ku kala ka swifuwo. Xikhale xi hundzile na swa xona leswo saseka. Tihuvo laha vavanuna a va xuxa na vafana kona a ta ha ri kona. A ku dyondziwa mitsheketo. Hi yingisela ta tinyimpi ta va Muzila na Mawewe, va Mudhaji, ta ku lwa ka Mabunu na Manghezi, ta va Jiwawa na Ritshuri ra Mahanci, ta vuhloti, ta ku ta ka Vafundhisi lavo sungula na tin'wana leti a ti anamisa miehleketo ya vafana. Masiku lawa ku orhiwa mindzilo na vavasati, vafana va pfa va tlhambukeriwa hi mavuswa loko vamanana va ri karhi va fethela na ku phyakuta.

Yi tshahiwile eka: *XIKUMAKUMANI – A.D. MAHATLANE*

- 3.1 Xana rito 'mahlambaxilebvu' i xihluvi muni xa mbulavulo? (1)
- 3.2 Xana swi vula yini loko hi ku munhu a nga titsetseleli? (3)
 - 3.2.1 Xana rito 'titsetseleli' i rhavi rihi ra riendli? (1)
- 3.3 Tirhisa rito 'hudurile' eka xivulwa lexi nga ta nyika nhlamuselo yo hambana na leyi yi nga eka ndzimana leyi. (3)
- 3.4 Marito ma wela eka mintlawe ya maviti yo hambana. Nyika tinomboro ta mintlawe ya kona na swirhangiswona. (8)
 - 3.4.1 dyirhanga;
 - 3.4.2 mavuswa;
 - 3.4.3 tihuvo;
 - 3.4.4 muzila
- 3.5 Tsala marito-fularha ya marito lama landzelaka: (5)
 - 3.5.1 xikhale;
 - 3.5.2 saseka;
 - 3.5.3 anamisa;
 - 3.5.4 pfala;
 - 3.5.5 heta.

- 3.6 Tirhisa nhlamulo leyi u yi nyikeke eka 3.5.3 laha henhla eka xivulwa lexi nga ta humelerisa nhlamuselo ya kona erivaleni. (3)
- 3.7 Tingani tinguva ta lembe xana? Tsala mavito ya tona. (5)
- 3.8 Xana marito lama ma pfelela eka marito wahi xana?
- 3.8.1 enhlokweni;
- 3.8.2 vadzahi;
- 3.8.3 vatswari (3)
- 3.9 Yisa rito “Tihuvo” eka vundhawu, ivi u vumba xivulwa xin’we lexinene. (3)
- 3.10 Tsala minsinya ya marito lama:
- 3.10.1 swinene;
- 3.10.2 hinkwerhu. (2)
- 3.11 Tirhisa rito ‘pfa’ exivulweni ri ri ripfuneta-riendli. (3)
- [40]

**XIVUTISO XA 4
NDZULAMISO**

Lulamisa swihoxo hinkwaswo swa matsalele leswi nga eka ndzimana leyi landzelaka:

loko George bush na Saddam Hussein ava lo tsama ehansi ba vulavula va kombisano ma vonele ya vona hi leswi vaswi e hleketaka nyimpi ayi tava yi nga va ngi kona Heyi, leswi swa hlamarisa Hina ahi ku vanu vo dyondeka va tirisa byongo kasi do vanwana vo va tihongonyi loko ti vona lapi ro tshwuka.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: [60]

TIMAKISI HINKWATO: 100